

Nationaal Park
Drents-Friese Wold

Nationaal Park
Dwingelderveld

Holtingerveld

Informatiebulletin

VELDWIJZER

Nieuwe ontvangstpunten voor bezoekers natuurgebieden

NATUURPOORT HOOGERSMILDE | FOTO: CAMPING REEËNWISSEL

In dit nummer

- Nieuwe 'publiekspunten'
- Kunst in het landschap
- Christiaan Both volgt bonte vliegvanger
- Sprinkelwark
- Nieuws van project Drents-Friese Wold en Leggelderveld
- Wildere natuur in Drents-Friese Wold
- Dwingeloo timmert aan de weg
- Literatuurnatuur
- Uit de agenda's

Jaargang 4
2018 - nummer 1
Verschijnt 2x per jaar

De Nationale Parken Drents-Friese Wold en Dwingelderveld hebben al langer hun toegangspoorten en informatiecentra. Dit voorjaar zijn daar nieuwe aantrekkelijke voorzieningen bijgekomen, zodat bezoekers nog beter ontvangen worden en nog gemakkelijker hun weg kunnen vinden. En op de Toegangspoort van het Oerlandschap Holtingerveld is het gloednieuwe informatiecentrum met bijbehorende horeca opgegaan. Ook hier treffen bezoekers nu alles wat ze zich kunnen wensen voor een heerlijk dagje uit in de natuur.

Nieuwe schaapskooi en uitkijktoren Ruinen in gebruik

Na een jaar stug doorwerken is de schaapskooi aan de Benderse bij Ruinen, vlakbij het Bezoekerscentrum Dwingelderveld, klaar. De nieuwe houten kooi staat naast de oude, die fraai is gerestaureerd en nu als lammerenkooi dient. Nieuw zijn ook de werkschuur en het informatiecentrum. Even verderop staat op een heuvel een nieuwe uitkijktoren. De heuvel is ook voor rolstoelgebruikers en mensen met rollators te gebruiken en geeft al een prachtig uitzicht. Boven op de toren ontvouwt zich een nog weidser panorama over de uitgestrekte heide. Geen wonder dat de bestuurders van Stichting Het Drentse Heideschaap bij de opening eind maart glommen van trots. De openingshandeling werd verricht door gedeputeerde Henk Jumelet en de wethouders Jan ten Kate van de gemeente De Wolden en Klaas Smid van de gemeente Westerveld. Samen met herder Michiel Poelenije haalden zij de schaapskudde binnen in de nieuwe kooi. Ook werd op de feestelijke middag een boek van Jan van Ginkel en Albert Keressies ten doop gehouden. Het heet 'De kudde van Ruinen. Schaapskuddes maken het verschil' en is onder meer te koop in het bezoekerscentrum à € 7,-.

Informatiecentrum Holtingerveld open

Het nieuwe informatiecentrum op de toegangspoort Holtingerveld aan de Van Helomaweg bij Havelte is klaar. De expositie vertelt bezoekers het verhaal van dit unieke oerlandschap. In hetzelfde pand is het Toeristisch

Informatiepunt gevestigd, dat over alle praktische informatie beschikt voor een bezoek aan het gebied. Er zijn onder meer diverse wandel- en fietsroutes te vinden, waaronder de nieuw ontwikkelde flardenroute. Tijdens deze wandeling van ongeveer een uur luistert men via een app op een aantal plaatsen naar flarden uit het verleden. Men kan bijvoorbeeld de jacht meemaken van een groep rendierjagers. Het centrum is voorzien van een horecagelegenheid, en kinderen kunnen spelen in de natuurspeelplaats. De nieuwe centrale plek wordt ook het vertrekpunt voor allerlei excursies en andere activiteiten voor jong en oud. Houd hiervoor de site www.holtingerveld.nl in de gaten.

JAN DUKER

Nieuwe toegangspoort Drents-Friese Wold in Hoogersmilde

FOTO: CAMPING REEËNWISSL

Het Nationaal Park Drents-Friese Wold heeft sinds dit voorjaar, naast de bestaande informatiecentra in Appelscha, Doldersum en Diever, ook een toegangspoort aan de oostkant. De Natuurpoort Hoogersmilde is te vinden bij camping de Reeënwissel aan de Bosweg en is een initiatief van het ondernemersechtpaar Raymond en Tjitske Beerendonk. Zij zijn al jaren bezig om Hoogersmilde op de kaart te zetten als uitgangspunt voor een bezoek aan het Drents-Friese Wold. In samenwerking met het dorp realiseerden ze hier eerder het Belevingspad; ook legden ze een mountainbikeroute aan en een nieuwe ruiterroute.

“De Natuurpoort is voor ons een logische volgende stap”, vertelt Raymond Beerendonk. “Mensen ontvangen is ons vak en we hebben hier alle faciliteiten al, zoals horeca, toiletten en speelvoorzieningen. We gaven ook al veel informatie over het Nationaal Park en de verdere omgeving.” Het verschil is dat daarvoor nu een aparte, uitnodigende informatiehoek is gemaakt in het vernieuwde hoofdgebouw waarin zich ook de receptie van de camping bevindt. “Een ander belangrijk verschil is dat we nu het hele jaar elke dag open zijn. Uit onderzoek blijkt steeds weer dat recreanten Drenthe hoog waarderen, maar er tegenaan lopen dat je op sommige dagen nergens terecht kunt om even een kopje koffie te drinken en naar het toilet te gaan. Dat gaan wij ondervangen.”

Raymond is behalve ondernemer ook een man met een missie: “Als het over het Drents-Friese Wold gaat, denkt iedereen meteen aan Diever of Appelscha als startplaats en activiteitscentrum; ik wil eraan bijdragen dat Hoogersmilde een even goede uitvalsbasis wordt. Als wij extra bezoekers trekken, profiteert het dorp daar ook van.” Daarnaast denkt hij breder: “Wij vertellen mensen niet alleen over het Drents-Friese Wold, maar ook over het Dwingelderveld, het Holtingerveld, het Fochteloërveen, de Koloniën van Weldadigheid, de Weerribben. Waar vind je in zo’n kleine straal zoveel moois bij elkaar? Dit is een topregio van internationale allure, daar geloven we echt in. Het zou mooi zijn als alle natuurpoorten in die regio naar elkaar gaan verwijzen.”

Into Nature: internationale kunst in het landschap

Deze zomer is in Zuidwest-Drenthe de beeldende kunstroute Into Nature te zien met spectaculaire kunstwerken van internationaal vermaarde kunstenaars. Het thema is Into Nature: Out of Darkness. Fietsend en wandelend ontdekt u kunstwerken op uiteenlopende plekken in het landschap. De route start in Frederiksoord, midden in de Koloniën van Weldadigheid (genomineerd als Werelderfgoed). De andere beoogde startlocatie (op moment van schrijven nog onder voorbehoud) is een van de donkerste plaatsen van Nederland: het Holtingerveld. Zo ontstaat een contrast tussen Frederiksoord als product van de Verlichting en de duisternis van het Holtingerveld. Speciaal voor Into Nature zijn de schaapskooi, het Huis van Weldadigheid, het Sterrenbos en de voormalige tuinbouwschool beschikbaar gesteld als expositielocaties. De organisatie heeft een internationale mix van kunstenaars naar Drenthe weten te trekken.

Zo is Adrián Villar Rojas uit Argentinië al druk bezig met het bouwen van tientallen vogelnesten die op verschillende locaties langs de route worden geplaatst. Onderweg komen bezoekers een filminstallatie tegen die Anne Geene (winnares Volkskrant Beeldende Kunst-prijs) maakte met Arjan de Nooy. De IJslandse kunstenaar Olafur Eliasson toont een bijzonder lichtkunstwerk.

Into Nature: Out of Darkness is te zien van 1 juli t/m 16 september op dinsdag t/m zondag van 11.00 tot 17.00 uur. Op de website www.intonature.net is meer informatie te vinden over programma, arrangementen, locaties en tickets.

Into Nature is een twejaarlijkse manifestatie, waarvan de eerste editie in 2016 plaatsvond in Noord-Drenthe. Het is een initiatief van het Drents Museum, K@C (expertisecentrum en projectorganisatie kunst en cultuur), KiK (stichting Kunst in Kolderveen) en Museum De Buitenplaats. Into Nature is mede mogelijk gemaakt door de provincie Drenthe, de gemeente Westerveld, Leeuwarden-Fryslân 2018, de Maatschappij van Weldadigheid, Stichting Holtinger Schaapskudde en Staatsbosbeheer.

AANBIEDING | *Gratis koffie*

Op vertoon van deze Veldwijzer krijgt u bij een bezoek aan de Natuurpoort Hoogersmilde een kopje koffie gratis.

Hoe een vogeltje zich aanpast aan klimaatverandering

Christiaan Both volgt bonte vliegenvanger

RICHARD UBELS

Er is misschien wel geen diersoort op aarde waarvan de aanpassing aan klimaatverandering zo goed is bestudeerd als de bonte vliegenvanger. En dat allemaal dankzij duizend nestkasten in het Dwingelderveld en het Drents-Friese Wold. De honderden paartjes vliegenvangers die daarin nestelen worden jaarlijks op de voet gevolgd door Christiaan Both, hoogleraar dierecologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

met dat laatste te beginnen: het antwoord is voorlopig nee. “Bonte vliegenvangers voeren hun jongen voornamelijk rupsen. Ze moeten het broedproces dus zo timen dat de jongen uit het ei kruipen wanneer het aantal rupsen het grootst is. We volgen ook de aantallen rupsen, en het blijkt dat in de periode waarin de vliegenvangers een week eerder zijn gaan broeden, de rupsenpiek met twee weken is vervroegd.”

RICHARD UBELS

De bonte vliegenvanger is een bescheiden zangvogeltje, dat in ons land voornamelijk in nestkasten broedt. “Daardoor is hij gemaakt om onderzoek aan te doen”, verklaart Christiaan Both zijn keuze voor deze soort. “Bonte vliegenvangers zijn in het verleden op een paar plekken ook al decennialang systematisch gevolgd. Daardoor weten we dat ze sinds de jaren tachtig gemiddeld een week eerder zijn gaan broeden. Dat lijkt een reactie op klimaatverandering.” Both en zijn team onderzoeken of dat zo is, hoe die vogels dat klaarspelen – en of de aanpassing voldoende is. Om

Genetische variatie?

De bonte vliegenvanger past zich dus aan, maar kan het tempo van de rups niet bijbenen. Om te begrijpen hoe dat kan, moet je erachter komen welke mechanismen hier aan het werk zijn. Both: “Bonte vliegenvangers overwinteren in Afrika en komen in april op de broedplaatsen terug. Er zit veel individuele variatie in de aankomstdatum, maar individuen zijn heel consistent. De ene vogel is altijd vroeg, de andere altijd laat. We willen weten of dat overerft naar de volgende generatie, dus of die variatie een genetische

THIJS BOTH

basis heeft. Als dat zo is, kan daar selectie op plaatsvinden en kan er dus een evolutionaire verandering optreden. Dat geldt behalve voor de aankomstdatum ook voor de datum waarop ze met broeden beginnen en de geboortedatum van de jongen. Al die aspecten volgen we bij honderden vogels. Evolutie gaat over genetische variatie. Je hebt heel veel gegevens nodig om zo'n proces te laten zien en je moet het lang volhouden. Daarom is het mooi dat Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten ons in staat stellen om dit werk in hun terreinen uit te voeren."

Non-stop over Sahara

Een andere vraag is hoe de vogels hun aankomstdatum vervoegen. "In hun wintergebied in Afrika weten ze niet hoe het voorjaar hier is. Trekken ze sneller? Vertrekken ze eerder? Om daar achter te komen rusten we sommige vliegenvangers uit met kleine dataloggertjes, die een halve gram of nog minder wegen en die ze in een soort rugzakje meedragen. Ze beïnvloeden het gedrag van de vogel niet. Er zit een lichtgevoelig celletje en een thermometertje in, plus een chip die elke tien minuten de gegevens registreert. Als we de vogel vangen bij de terugkeer in het broedgebied, kunnen we de gegevens aflezen en aan de hand van het verloop van licht en donker redelijk nauwkeurig uitrekenen wanneer hij waar geweest is. Dat heeft ons al veel geleerd. Zo weten we nu veel preciezer waar bonte vliegenvangers overwinteren: in westelijk Ivoorkust. Van daaruit leggen ze de vijfduizend kilometer naar het broedgebied in twee weken af. Waarbij ze beginnen met een non-stopvlucht van twee, tweeënhalve dag over de Sahara. De rest van de reis doen ze het iets rustiger aan, en waarschijnlijk kan slecht weer onderweg in Europa hun aankomst vertragen. Maar het lijkt erop dat de trek niet veel sneller kan. In het najaar volgen ze trouwens een andere route, via Spanje/Portugal en de westkust van Afrika. Wat dat zegt over de evolutie van trekroutes van vogels, daar denken we over na."

Gevolgen voor hele ecosysteem

Vragen, vragen, vragen. "En dat is nog maar hoe één soort zich aanpast aan klimaatverandering. Wat we uiteindelijk ook willen weten is: wat voor gevolgen heeft het voor het bosecosysteem als de ene soort zich sneller aanpast dan de andere? Wat slecht is voor de vliegenvanger, is misschien goed voor de rups. En wat goed is voor de rups, is misschien weer slecht voor de eik. Die wordt aangevreten, produceert misschien minder eikels, daardoor zijn er minder bosmuizen, waardoor de bosuil minder te eten heeft, en zo verder. Hoe het ecosysteem beïnvloed wordt, is een van de grote vragen waar we aan werken. Dat kan alleen door in het onderzoek steeds kleine stapjes te zetten."

Wilt u de bonte vliegenvangers in Zuid-west-Drenthe live in actie zien?

De onderzoeksgroep houdt een weblog bij. Er is een webcam geïnstalleerd bij een van de nestkasten voor bonte vliegenvangers. Op het moment van schrijven is het nog afwachten of er een paartje in gaat broeden. Als dat zo is, kunt u het hele broedproces op de voet volgen:

<https://medium.com/pied-flycatcher/bonte-vliegenvangers-in-drenthe-df494ef215c6>.

RICHARD UBELS

Sprokkelwark

Eerste grootoorvleermuis in vleermuiskelder geluidswal

In de geluidswal van het Dwingelderveld langs de A28 is ook een nieuwe vleermuiskelder gebouwd. In het gebied verblijven verschillende soorten vleermuizen. Onlangs bleek bij een routinecontrole dat de eerste grootoorvleermuis zijn intrek had genomen. Op de foto is te zien dat deze nieuwe bewoner met zijn korte pootjes aan de betonnen muur hangt. Door de constante temperatuur is de kelder geschikt als overwinteringsplek. In de zomer kan hij dienst doen als kraamkamer, de plek waar jonge vleermuizen worden geboren. Zover is het nog niet, maar wie weet...

JAN MAGER

Zwanen houden water open

Bij Het Drentse Landschap kwam afgelopen winter een opmerkelijke waarneming binnen: een groep wilde en kleine zwanen hield in de vorstperiode een waterplas in het Doldersummerveld open. Dat dit gewaardeerd werd door andere vogels,

bleek bij een telling op 18 februari. Daar werden in de avondschemering de vogels geteld die hier kwamen slapen. Het resultaat: 8500 toendrarietganzen, 5100 kolganzen, 230 grauwe ganzen, 70 brandganzen, 2 kleine rietganzen en 7 grote Canadese ganzen. De plas zat daarmee behoorlijk vol en het was een 'gekakel' van jewelste. Waarschijnlijk waren er dit jaar veel meer vogels dan in andere winters omdat andere slaapplekken in de regio bevroren waren.

Nieuw beleefftietspad Echten-Ruinen

Deze zomer wordt in boswachterij Ruinen een nieuw fietspad aangelegd langs de Ruinerweg tussen Echten en Ruinen. Begin maart heeft Staatsbosbeheer de bomen op het tracé gekapt. Het fietspad is ongeveer 3 kilometer lang en loopt van de N375 tot de spoorlijn. Het wordt 2,5 meter breed, van beton, en komt vrij te liggen aan de oostzijde van de weg. Het pad is primair bedoeld als veilige fietsverbinding tussen de dorpen. De Toeristische Ondernemersvereniging kwam met het idee om het pad iets extra's te geven, zodat er voor de recreant wat te beleven valt. De raad van de gemeente De Wolden stelde 150 duizend euro extra beschikbaar om belevingselementen toe te voegen, zoals bijzondere verlichting (Glow in the dark), educatieve elementen en bijzondere punten. Een werkgroep bestaande uit leden van WTC Ruinen, Dorpsbelangen Ruinen en Echten, aanwonenden en belanghebbenden, de provincie, de gemeente en Staatsbosbeheer heeft hiervoor de ideeën uitgewerkt.

STAATSBOSBEHEER

Essentaksterfte

Op veel plaatsen in Nederland is de es een beeldbepalende boom. De es is een inheemse boomsoort die relatief snel groeit en daardoor in korte tijd voor opgaand bos zorgt. Na ruilverkavelingen werden essen ingeplant in singels en dorpsbosjes. Dat ze nu massaal worden aangetast door de essentaksterfte heeft niemand voorzien. De ziekte komt al twintig jaar voor in Midden-Europa, vanwaar ze zich uitbreidt in westelijke richting.

In veel bosjes en singels wordt de schade zichtbaar. Essentaksterfte wordt veroorzaakt door een schimmel, het vals essenvlieskelkje. De aantasting is te herkennen aan donkere verkleuringen in de bast van de jonge takken. Vanaf de uiteinden sterven de takken langzaam maar zeker af. Uiteindelijk gaat de hele boom dood. De sporen van de schimmel verspreiden zich over grote afstanden door de lucht en kunnen zo gezonde bomen besmetten. Er zijn zoveel sporen in de lucht dat preventief weghalen van zieke essen de kans op besmetting van gezonde bomen nauwelijks kleiner maakt. De schimmel zelf kan niet worden bestreden. Staatsbosbeheer richt zich bij het beheer van aangetaste bossen en singels dan ook vooral op de veiligheid van de bezoeker. Door het kappen van zieke essen wil de organisatie voorkomen dat vallende bomen of takken gevaarlijke situaties veroorzaken.

Open dag Drentse Landschap

Regelmatig zijn er open dagen op de beheerboerderijen van Het Drentse Landschap. Op 8 april zette de Sophia Hoeve in Doldersum haar deuren open voor publiek. Beheerder Frans van de Vegte vertelde over zijn biologische bedrijfsvoering en de Schotse Hooglanders die een deel van de begrazing van het Doldersummerveld voor hun rekening nemen. Hebt u belangstelling voor een open dag? Houd de website van Het Drentse Landschap in de gaten: www.drentslandschap.nl.

HET DRENTSE LANDSCHAP

Nieuws over het project Drents-Friese Wold & Leggelderveld

Uitvoering begonnen

De uitvoering van het project Life Going up a level in het Drents-Friese Wold en het Leggelderveld is begonnen! Op 16 maart gaven de gedeputeerden Jumelet (Drenthe) en Kramer (Fryslân) het startsein voor het project in de Oude Willem, door symbolisch een paar kruiwagens vol te scheppen met zand. Vervolgens namen machines het werk over. Met het zand werd de eerste van een groot aantal sloten gedempt.

Waar en wanneer is actie te zien?

Bent u benieuwd waar de komende periode gewerkt gaat worden en wat er staat te gebeuren? Hieronder ziet u de planning van de werkzaamheden. Let op: deze is in maart 2018 gemaakt en kan door allerlei oorzaken inmiddels aangepast zijn.

Oude Willem

De werkzaamheden zijn gestart in maart en gaan door tot in het najaar. Bij het verschijnen van deze Veldwijzer zijn de meeste sloten en de watergangen gedicht en is de nieuwe ondiepe slenk gegraven ten noorden en ten zuiden van de Noordelijke Bosweg. De grootste verandering is het (grotendeels) dempen van de Tilgrup. Eind 2018 of begin 2019 wordt het nieuwe fietspad aangelegd. In de zomermaanden zullen werkzaamheden rond de camping worden vermeden.

Leggelderveld

De werkzaamheden in het Leggelderveld starten in het najaar; dan worden delen bos en begroeiing verwijderd. De werkzaamheden lopen door tot in het voorjaar van 2019. Dit betreft het opschonen van de watergangen en het gedeeltelijk plaggen van een gebied, waarbij de voedselrijke grond wordt verwijderd en elders hergebruikt.

Spreekuur

Elke vrijdag houdt aannemer De Waard een spreekuur in de keet aan Oude Willem nr. 11. Alleen op afspraak, aanmelden per e-mail bij klaas@dewaardbv.nl.

(Be)kijk het werk

Wij nodigen u van harte uit om alvast een kijkje te gaan nemen in de Oude Willem. Heeft u foto's gemaakt van de werkzaamheden in de Oude Willem of in een van de andere deelgebieden en wilt u ze graag delen? Stuur uw foto's dan naar m.c.pas@ivn.nl met vermelding van uw naam, adres, en woonplaats en de plek waar de foto is genomen. Grote kans dat u uw foto in de volgende Veldwijzer of op de website terugziet. In dat geval ontvangt u een leuke attentie.

Boschoord

De werkzaamheden in Boschoord starten in juli/augustus. Hier ligt de nadruk op het opschonen van de watergangen en het verwijderen van bos.

Wapserveld en De Nul

In de tweede helft van de zomer, na het broedseizoen, wordt begonnen aan het verwijderen van begroeiing en bos in de gebieden Kalterse gat en Schapenkeerplek. Vanaf september worden de watergangen aangepakt en opgeschoond en de greppels gedicht met plaggen.

Doldersummerveld

In het Doldersummerveld starten de werkzaamheden pas in oktober. Er wordt een klein aantal bomen verwijderd; er plekke wordt bepaald welke. Ook worden de watergangen opgeschoond.

Oude Willem als kloppend natuurhart

De Oude Willem ligt in het hart van het Nationaal Park Drents-Friese Wold. Tot voor kort stak het als een schiereiland van landbouw diep de natuur in. Het gebied van 450 hectare wordt nu omgevormd tot natuurlijk beeklandschap, dat weer gaat dienen als brongebied van de Vledder Aa.

Door het dempen van de Tilgrup en het merendeel van de sloten en greppels blijft het (regen)water langer in het gebied, waardoor de grondwaterstand omhoog gaat. Dat is goed voor de vele vennen in de buurt en voor de planten- en diersoorten die gebonden zijn aan natte omstandigheden. Plaatselijk wordt geplagd om 'heischraal grasland' nieuwe kansen te geven. De harde grenzen tussen open landschap en bos veranderen in geleidelijke, vloeiende overgangen.

Veranderingen in loop van de tijd

De Oude Willem is een van de brongebieden van de Vledder Aa. Volgens overlevering is de naam van het gebied ontleend aan een oude herder, die hier in de negentiende eeuw met zijn schaapskudde rondtrok. Voor de ontginningen lag in de Oude Willem een uitloper van het grote hoogveen van Smilde. Door het hoogveen liep een stroompje dat uitmondde in de Vledder Aa. Langs de randen van het veen lagen hogere zandgronden waar loofbos groeide. Dit bos is in de loop van de eeuwen vanuit de esdorpen gekapt en beweid. Zo ontstonden daar heidevelden en stuifzanden. Rond 1830 kwam de landbouwontginning op gang en werd de Tilgrup gegraven.

Nieuwe Oude Willem

De landbouwinrichting van de Oude Willem veroorzaakte verdroging in de naburige hoogveentjes, vennen en vochtige heideterreinen. Waterschap Drents-Overijsselse Delta heeft daarom met de andere partners in het gebied een inrichtingsplan opgesteld, waarin herstel van de natuurlijke waterhuishouding uitgangspunt is. De Tilgrup wordt grotendeels weer gedempt; alleen in het noordoosten en zuidwesten blijven delen bestaan. Het merendeel van de sloten en greppels verdwijnt. De Oude Willem kan zich weer als brongebied en bovenloop van de Vledder Aa ontwikkelen. Niet alleen de natuur profiteert: in natte tijden kan meer water in het gebied worden vastgehouden en

geleidelijk worden afgevoerd, waardoor de wateroverlast benedenstrooms vermindert.

Ondiepe slenk voedt Vledder Aa

Voor de gedempte sloten komt een ondiepe slenk in de plaats. De slenk volgt zo veel mogelijk de laagste plekken in het gebied. Het regenwater kan zo in een 'natuurlijke loop' naar de Vledder Aa. De slenk voert het regenwater niet direct af; een groot deel van het water trekt in de bodem. Verderop in de Vledder Aa komt het dan als grondwater weer aan de oppervlakte en voedt zo de beek. Naar verwachting valt de slenk vaak droog en staat er alleen in natte periodes water in.

De stuw Uilenhorst (uit 1954) wordt gerestaureerd en komt in het tracé van de slenk te liggen. Hij wordt zo aangepast dat onder normale omstandigheden het water uit de slenk er langs kan. Als het hevig regent is de doorgang beperkt en stuwt het water daar op. Zo houden we het water in het natuurgebied vast en gaat het gedoseerd naar de Vledder Aa. Langs de Bosweg komt ook een dergelijke stuwconstructie (krijpstuw). Door deze maatregelen kan er indien nodig ongeveer 600.000 kubieke meter water (de inhoud van 240 Olympische zwembaden) tijdelijk worden geparkeerd.

Kades en gemalen

De woningen en wegen in het gebied krijgen een aparte afwatering en blijven aangesloten op de gemalen. De huidige gemalen blijven dus bestaan. Om de wegen en woningen te beschermen als er extreem veel neerslag valt en het waterpeil in het gebied stijgt omdat water wordt vastgehouden, wordt er een kade aangelegd. Die kade wordt niet strak en recht, maar kronkelig en krijgt een flauwe helling.

In gesprek met boswachter
Corné Joziasse

Oude Willem in de steigers

Natura 2000-gebied Drents-Friese Wold is na de Veluwe het grootste aaneengesloten bosgebied van Nederland. Het Nationaal Park is een bont palet van bos, heide, stuifzand, moeras en vennen. In het gebied wordt hard gewerkt aan herstel van de natuur en aan het creëren van nieuwe kansen voor natuur. Maar niet alleen voor natuur, ook voor bezoekers van dit grandioze gebied. Corné Joziasse, boswachter van Staatsbosbeheer, geeft antwoord op vragen over de aanpak in Oude Willem.

Wat is nou eigenlijk de hoofdreden voor de aanpak van Oude Willem?

“Vooral de natte natuur, zoals vennen, heide en veen, heeft ernstig te lijden gehad door de lage grondwaterstand. De boeren in de Oude Willem wilden graag droge voeten zodat ze het land goed konden bewerken, maar dat zorgde wel voor de verlaging van de waterstand in een groot deel van het Drents-Friese Wold, omdat de Oude Willem diep doordringt in het gebied. Je kon het zien aan de ontwikkelingen in vennen zoals de Ganzenpoel. Waardevolle planten en dieren verdwenen. Door de grondwaterstand te verhogen krijgen de vennen, het veen en de heide weer meer water.

Dophei, veenpluis en klokjesgentiaan profiteren. Hoger grondwater zorgt ook voor herstel van planten uit een minder zuur milieu zoals pilvaren en oeverkruid. Hopelijk gaat de zeldzame waterlobelia het ook weer beter doen. Maar ook libellen, vlinders en vogels als de geoorde fuut.”

Krijgt de Oude Willem ook een ander gezicht?

“Jazeker. Tot 2018 zag het grootste deel eruit zoals ieder ander landbouwgebied. Grote vlaktes met gras, maïs of lilies. Binnenkort krijgen allerlei planten en dieren de kans om het gebied in gebruik te nemen. Het wordt een grazig gebied met een gevarieerde vegetatie, die als natte laagte in het bos ligt. Kraanvogels kunnen er naar voedsel zoeken. In de bosranden zorgen we voor meer geleidelijke overgangen. Dergelijke zones met struiken zijn heel aantrekkelijk voor de grauwe klauwier, het beeldmerk van het Life-project, en voor andere vogels als paapje en roodborsttapuit. Hier en daar gaan we plaggen zodat er heischraal grasland kan ontstaan. Daar spinnen bijzondere planten als valkruid en gevlekte orchis garen bij. En let maar op, ook vlinders als bruine vuurvliinder, groentje en oranje zandoogje profiteren ervan.”

Wat zal het meeste opvallen?

“Dat zal de slenk zijn die in de plaats komt van de kaarsrechte Tilgrup. De slenk valt in de zomer droog, maar staat in de winter vol water. In de slenk krijgen planten van natte natuur een nieuwe kans, zoals echte koekoeksbloem en moerasrolklaver. Het Icarusblauwtje (een vlindertje) zal zich ook laten zien, net als allerlei vogels zoals veldleeuwerik, rietgors en graspieper.”

Zijn er ook speciale voorzieningen voor dieren?

“Jazeker. Van een voormalig stookhok bij een nu verdwenen boerderij is een appartement voor de kerkuil gemaakt. Bovendien zijn er nestkasten voor vogels als de huismus opgehangen. In een aantal bomen hangen nu speciale nestkasten voor vleermuizen. We denken nog na over het aanleggen van broeihopen voor ringslangen. Een aantal slootjes blijft gespaard of wordt wat verbreed zodat kamsalamanders en groene kikkers nieuwe kansen krijgen. En we gaan een aantal poelen aanleggen.”

Wat kunnen we dit jaar al van de veranderingen zien?

“De machines zijn druk bezig met het dempen van sloten en het graven van de slenk. Een dijk langs een al eerder ingericht deel van Oude Willem is verlaagd, zodat je goed zicht krijgt op de natuur daar. Ook de overgang van het Prinsbos naar de Oude Willem is veel mooier zichtbaar gemaakt. Andere bosranden die nog kaarsrecht zijn gaan we veranderen in mooie, geleidelijke overgangen van bos naar open gebied. En natuurlijk staat het dempen van de Tilgrup op het programma, waarbij een klein deel gespaard blijft vanwege de cultuurhistorische betekenis van dit 'kanaal'. Dat zijn de meest zichtbare veranderingen op dit moment. De ontwikkeling van de natuur duurt wat langer. De meeste planten en dieren die hier thuishoren zullen zich pas over een paar jaar melden.”

Hoe kunnen bezoekers ervan genieten?

“De bedoeling is dat bezoekers vanaf de paden prachtig zicht krijgen op de natuur. Het huidige fietspad door de Oude Willem verhuist naar de noordkant van het gebied en krijgt een veel avontuurlijker tracé. De weg die dwars door Oude Willem loopt, maken we autoluw. Uiteraard blijft deze weg een prachtig panorama bieden op de natuur in ontwikkeling. Voor wandelaars maaien we graspaden langs de hogere, drogere randen. In de toekomst zullen er ook zeker excursies gehouden worden en zullen wandelroutes op het gebied aansluiten.”

Tip van Corné

“Een van mijn favoriete plekken in Oude Willem is de grafheuvel Schepershut, die ongeveer vierduizend jaar oud is. Toen schaapherder Willem in de negentiende eeuw

met zijn kudde over de heide trok, groef hij een gat in de grafheuvel – waarschijnlijk niet vermoedend wat het was – om er bij harde wind en regen te kunnen schuilen. Vanaf de grafheuvel kon hij mooi zijn kudde in de gaten houden. Staatsbosbeheer en de Historische Vereniging Diever hebben de opslag van bomen rondom verwijderd zodat de heuvel weer mooi vrij is komen te liggen. Ga op een zonnige voorjaarsdag ook maar eens op de heuvel zitten, geniet van de boterbloemen en de stilte en denk aan Willem.”

ROEG! *Life*

De eerstvolgende uitzending van Roeg! Life op RTV Drenthe is op zaterdag 18 juni vanaf 17:10 uur. De vorige uitzending was op 17 maart.

Deze uitzending is terug te zien op www.nationaalpark-drents-friese-wold.nl onder LIFE/N2000.

Toekomst voor vleurmuizen

Naast andere dieren en planten worden in de Oude Willem ook vleurmuizen gevolgd. Het onderzoek is belangrijk om te weten of de werkzaamheden het gewenste resultaat geven en of de bestaande natuurwaarden bewaard blijven. Tot nu toe zijn vier soorten gezien: gewone dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis, laatvlieger en gewone grootoorvleermuis. Alle vier zoeken voedsel in het gebied en gebruiken de bomen langs de weg als vliegrouete. De gewone dwergvleermuis verblijft hier waarschijnlijk ook in de winter. Er zijn geen kraamverblijfplaatsen gevonden. Om de Oude Willem ook als (kraam)verblijfplaats aantrekkelijk te maken, zijn er in bomen vleurmuiskasten opgehangen en wordt een oud schuurtje zo aangepast dat diverse vleurmuissorten zich er thuis gaan voelen. Ook deze inspanningen worden gevolgd. We vertellen graag een volgende keer hoe het ervoor staat.

Willem Urlings: 'Toekomst zal oordelen'

Het was knap koud buiten op 16 maart bij de officiële start van de werkzaamheden in de Oude Willem. Onder de bezielende leiding van de gedeputeerden Henk Jumelet van Drenthe en Johannes Kramer van Friesland kiepten we de eerste kruiwagens zand vanuit Friesland de grens met Drenthe over om de sloot te dempen. Het is maar goed dat we tegenwoordig indrukwekkende machines hebben om de hele klus te klaren. Zo met de hand, dat schiet niet erg op. In de nevels zagen we her en der bulldozers bezig om het fosfaat- en nitratrijke slib uit de sloten en slootjes te halen. Pas daarna dempen we die.

In de Hoeve aan den Weg was het gelukkig lekker warm. De kinderen van basisschool de Singelier uit Diever boden de beide gedeputeerden hier hun kisten aan, gevuld met schatten

uit de natuur. Het mag de opmaat zijn naar de beleving door bewoners, bezoekers en passanten van een nieuw, prachtig stuk natuur in het Drents-Friese Wold. De opmaat naar een aantrekkelijke leefomgeving voor flora en fauna, een parel van het Natura 2000-beleid. We moeten daar wel hard aan werken, want de toekomst zal oordelen over hoe wij vandaag en morgen met veel gemeenschapsmiddelen van Europa, Rijk, provincies, waterschappen, terreinbeheerders en gemeenten omgaan.

Menselijk ingrijpen in een landschap moet beoordeeld worden op de langere termijn. Ik zie dat oordeel met veel vertrouwen tegemoet. De planners en uitvoerders hebben een grote liefde voor het gebied. De Oude Willem en het Drents-Friese Wold, laten we er nog lang over praten en nog lang genieten van dit aardse paradijs.

Willem Urlings, voorzitter bestuurscommissie Oude Willems

Wold op weg naar wildere natuur

Het Drents-Friese Wold wordt steeds natuurlijker. Het Beheer- en Inrichtingsplan (BIP) van het Nationaal Park (2013-2019) schetst het lange termijnbeeld van een 'zo natuurlijk mogelijk gebied'. Wind, water en de activiteiten van grazers en andere dieren zijn de voornaamste vormende krachten. Zo wordt het Drents-Friese Wold uiteindelijk een van de weinige gebieden in het 'aangeharkte' Nederland waar je 'wilde natuur' kunt ervaren. Dat biedt kansen voor nieuwe vormen van natuureducatie en recreatie. Naast de 'gewone' fiets- en wandelrecreatie via gemarkeerde paden en routes – die gewoon blijft bestaan – ontstaan er andere, 'ruigere' mogelijkheden. En met een slimme marketing kan dat de lokale economie en werkgelegenheid een impuls geven.

HD

Hoe dat precies het beste kan, is een zoektocht waarvoor het startsein is gegeven op 5 april tijdens de open 'Wilde Natuurdag' op landgoed 't Wildrijck in Dieverbrug. Welke kansen biedt 'wilde natuur' voor bewoners en ondernemers? In totaal hebben zo'n tachtig mensen deze dag bezocht. In de middag lag het accent op ondernemen, waarbij onder meer recreatieondernemers rond het Nationaal Park uitgenodigd waren. De avond was een open uitnodiging aan iedereen met belangstelling voor het onderwerp. Er waren inspirerende voorbeelden uit andere delen van het land, Aaldrik Pot gaf een toelichting op de visie van Staatsbosbeheer en verschillende mensen uit het gebied werden geïnterviewd over hun beleving en waardering. Op 23 mei staat/stond een vervolgbijeenkomst in Hoogersmilde op de agenda. Het verslag daarvan zal te vinden zijn op de website van het Nationaal Park Drents-Friese Wold.

Al veel werk verzet

De omvorming van de Oude Willem, die inmiddels van start is gegaan – op de Life-pagina's in deze Veldwijzer leest u er meer over – is weer een grote stap richting natuurlijk boslandschap. Maar er gebeurt meer, en er is in de afgelopen jaren al veel werk verzet. Een klein overzicht.

- De Vledder Aa heeft over een grote lengte weer haar natuurlijke loop gekregen. Het beekwater zoekt zijn eigen weg in een natuurlijke bedding door bos, heide, bloemrijke graslanden en moerassige laagtes.
- Het Aekingerbroek is hersteld als brongebied van de Vledder Aa, met moerassige laagtes die worden gevoed door schoon grondwater.
- Rond het Aekingerzand (de Kale Duinen) is het bos teruggedrongen, zodat de wind meer vat heeft op het gebied en het zand in beweging blijft. Dit gebied verandert voortdurend.
- Het aangeplante naaldbos uit de vorige eeuw wordt geleidelijk omgevormd tot een meer natuurlijk en gevarieerd loof- en gemengd bos. Overigens blijven enkele naaldbosreservaten behouden, onder meer vanwege hun waarde voor paddenstoelen.

HD

HD

Prinsenbos

Hoe grazende dieren kunnen bijdragen aan meer variatie in het boslandschap is goed te zien in het Prinsenbos. Voormalig monotoon productiebos heeft hier mede door begrazing met runderen en paarden een metamorfose ondergaan.

De Stoere Wildernisdag

Op zaterdag 16 juni vindt bij Buitencentrum Drents-Friese Wold voor de tweede keer de Stoere Wildernisdag van Staatsbosbeheer en Nationaal Park Drents-Friese Wold plaats. Op de doe- en ontdekmarkt maakt u kennis met allerlei aspecten van de wildernis in het Nationaal Park. De dag staat volledig in het teken van wilde natuur met tal van uitdagende activiteiten voor jong en oud. Leer spoorzoeken, vuur maken, uit de natuur eten, pijl en boog maken, doe mee aan een wildernistocht en nog veel meer.

De Wildernisdag duurt van 11.00 tot 16.30 uur.

De toegang is gratis.

HD

In het gebied Hertenkamp ten zuiden van Wateren mondt het water uit de Oude Willem uit in de Vledder Aa. Hier is kort na de eeuwwisseling een natuurontwikkelingsproject uitgevoerd. Oorspronkelijke laagtes en slenken zijn weer uitgegraven. Daardoor is een zeer gevarieerd landschap ontstaan, waar hoog en laag, droog en nat, open en bebost elkaar afwisselen.

Sterrendorp Dwingeloo

Dwingeloo op de kaart zetten als 'het sterrendorp'. Dat is wat een aantal ondernemers uit het dorp willen bereiken met hun initiatief onder de noemer 'Beleef de ruimte'. Het sluit mooi aan op het gelijktijdige voornemen van sterrenkundig instituut Astron om in de oude bibliotheek van het dorp een 'science hub' op te zetten, een soort bezoekerscentrum over radioastronomie.

Een van de initiatiefnemers van 'Beleef de ruimte' is Marco Dekker van B&B Het Rustige Heuveltje. "Iedereen associeert Dwingeloo met de radiotelescoop en dus met ruimteonderzoek", is zijn ervaring. "Bovendien is dit een van de donkerste gebieden van Nederland, waar je echt duisternis kunt ervaren en vaak een prachtige sterrenhemel kunt zien. Dat is een selling point waar we meer gebruik van kunnen maken. Voor ons als recreatieondernemers kan het een mogelijkheid zijn om het seizoen te verlengen. In de zomer zitten we toch wel vol, maar een paar weken erbij in voor- en naseizoen zou mooi zijn."

Vooruitlopend op het gezamenlijke project heeft Marco zelf in zijn B&B alvast twee 'Sterrenstudio's' ingericht, kamers met een glazen dak, zodat de gasten vanuit hun bed de sterren kunnen zien. Camping De Olde Bargen wil 'sterrenhuisjes' maken, RCN De Noordster staat al in het teken van planeten en sterren en is bezig met een slechtweeraaccommodatie met als thema 'beleef de ruimte'. De Bospub werkt aan een 'sterrenmenu' en Marco is bezig met vijf wandelroutes vanuit het dorp die op de kaart een ster vormen: de 'Ster van Dwingeloo'. Verder is camping Torentjeshoek betrokken. De stichting Camras, die de monumentale oude radiotelescoop beheert, werkt mee en ook Astron, het instituut voor radioastronomie dat kantoor houdt in de bossen van het Dwingelderveld vlakbij de telescoop, is nauw betrokken. IVN, de provincie en de gemeente Westerveld ondersteunen het project. "We hopen dat steeds meer mensen en bedrijven aanhaken."

Astron zelf werkt aan een 'science hub' in het voormalige bibliotheekgebouw in Dwingeloo. Beleidsmedewerker Daniela Mikkers van Astron vertelt: "Het wordt een belevingscentrum, waar mensen op een aantrekkelijke, interactieve manier ontdekken wat radiogolven zijn en hoe we met behulp daarvan ruimteonderzoek doen: de radioastronomie. Het moet vooral ook voor kinderen aantrekkelijk worden, zij kunnen er bijvoorbeeld proefjes doen." Als alles volgens plan verloopt, begint de verbouwing van het

leegstaande gebouw in Dwingeloo dit voorjaar. Het is de bedoeling dat het TIP (Toeristisch Informatiepunt) erbij in komt. "Wij kunnen dan hun openingstijden aanhouden." De naam van het centrum staat al vast: De Melkweg. "Een van de grote ontdekkingen van de telescopen hier en in Westerbork was de plek van de aarde in het melkwegstelsel", aldus Daniela. "In Exloo, bij Lofar, komt een tweede science hub met als naam 'De Oerknal'."

CEES BASSA

Dorpsommetjes

vanuit Dwingeloo

A. HENCKEL

Het bruist van de initiatieven in en rond Dwingeloo. Een commissie van Dorpsbelangen werkt aan de aanleg van dorpsommetjes. Joris Driehuis, een van de vier commissieleden, legt uit: “We hebben een prachtig dorp met een levendige brink, mooie gehuchten en een fantastisch natuurgebied in de vorm van het Dwingelderveld. Maar daartussen is het landschap vrij kaal en zijn er weinig aantrekkelijke wandelpaden. En die saaie omgeving is juist waar Dwingelders wandelen als ze na het eten nog even een

komen. “Iedereen kan daaraan bijdragen”, benadrukt Joris. “Ideeën zijn welkom. De ommetjes zijn niet van ons als commissie, maar van alle bewoners.” Het project is groter dan alleen de ommetjes: “Naast verfraaiing van het landschap, bijvoorbeeld door de aanleg van houtwallen, streven we ook naar meer mogelijkheden voor natuurbeleving, vooral ook voor kinderen. Meer speelnatuur dus. Daarvoor hebben we wat ideeën uitgewerkt in een schetsplan, waarvan we hopen dat een organisatie het oppakt.”

rondje willen maken, en ook de toeristen die in het dorp logeren en zin hebben in een avondwandelingetje. Wat wij graag willen is meer wandelmogelijkheden in een fraaier landschap.”

“Daar hebben we iedereen bij nodig: de boeren, het waterschap, terreinbeheerders zoals Staatsbosbeheer. Gelukkig reageren ze allemaal positief en willen ze meewerken.” Het ziet ernaar uit dat binnenkort het eerste ommetje in gebruik kan worden genomen. Dat gaat vanuit Dwingeloo naar het westen, langs Batinge en over de oude Vlakendijk en is een kilometer of vier lang. “Voor de bewegwijzering en de route-informatie werken we samen met het Recreatieschap. Ook overleggen we met de historische vereniging Dwingels Eigen om te zien of we informatie over de geschiedenis kunnen delen.” Het is de bedoeling dat er uiteindelijk verscheidene ommetjes naar alle windrichtingen tot stand

Boek de Drentse natuur!

Het thema van de Boekenweek 2018 was Natuur. De provincie Drenthe zag in dat thema aanleiding om de relatie tussen boeken en natuur eens in beeld te brengen, en niet alleen in de Boekenweek, maar in heel 2018. Daarom is een kaart ontwikkeld die aanzet om eens anders naar Drenthe te kijken. Ontdek zelf wat schrijvers, dichters en kunstenaars inspireerde in onze provincie. De gratis kaart voert u langs locaties waarover geschreven is of waar men inspiratie vond, zoals Harry Mulisch in het Dwingelderveld ('Ontdekking van de hemel'). De literaire wandelkaart 'Boek de Drentse natuur!' biedt routes in natuurgebieden die een link hebben met schrijvers, dichters en kunstenaars. Trek eropuit en bekijk het Drentse landschap eens door de bril van bijvoorbeeld Max Dendermonde, Jan Kruis en Rutger Kopland. Kijk eens rond in het Bargerveen waar Daniël Lohues zich graag laat inspireren! Of voel het alledaags gewone in de Roder Maatlanden, bron van inspiratie voor de dichteres Vasalis.

De kaart is onder andere verkrijgbaar in alle Toeristische Informatiepunten (TIP's), in gemeentehuizen en in de meeste recreatiecentra. Ook diverse boekhandels hebben de gratis kaart op voorraad.

Agenda

Drents-Friese Wold

16 juni

Stoere wildernisdag

in Buitencentrum, zie pagina 13.

Vanaf 18 juli elke woensdagmiddag in juli en augustus

Wild op woensdag

Verrassende gezinsactiviteit in het Buitencentrum, helemaal in het teken van wilde natuur.

21 juli

Vlinderexcursie Heideblauwtje in de hoofdrol

Start: 13.30 uur bij de schaapskooi Huenderhoeve in Doldersum. Duur ongeveer 2½ uur.

14 september

Derde veldsymposium

Aandacht voor voortgang Life-project en voor wilde natuur.

Informatie via de website: www.np-drentsfrieseewold.nl.

Dwingelderveld

18 juli, 1 en 15 augustus

Wandelen over Oude Postkoetsroute

Ga mee terug in de tijd. Duur: 10.00-13.00 uur. Startplaats: Olde Posthuus in Anholt.

Vooraf aanmelden via www.natuurmonumenten.nl/bcdwingelderveld.

30 september

Tuin- en smaakmarkt bij bezoekerscentrum

Veel kramen met alles voor de tuin, plus kunst en lekkers. 11.00-15.00 uur.

11, 18, 25 juli en 1, 8, 15 augustus

OERRR Wildwandelingen (voor kinderen van 9-12 jaar en hun ouders)

Ga mee op ontdekkingstocht in de natuur.

Startplaats: Bezoekerscentrum Dwingelderveld.

Vooraf aanmelden via www.natuurmonumenten.nl/bcdwingelderveld.

Zie website voor begin- en eindtijd.

Foodzoekersmiddagen Frederiksoord

Ontdek hoe voedsel wordt gemaakt tijdens de foodzoekersmiddagen op de Koloniehof in Frederiksoord. Leerzame activiteiten voor kinderen en ouders zoals boter karnen, mosterd maken, graan malen, groenten en kruiden herkennen, aardappels rooien en veel meer.

Data: juli : 11/12, 18/19 en 25/26 • augustus : 1/2, 8/9, 15/16 en 22/23

13.00-16.00 uur. Kosten: kinderen € 5,-, ouders € 7,50 (incl. entree museum en pannenkoek).

Buitencentrum Drents-Friese Wold
Terwisscha 6a
8426 SJ Appelscha
Tel. 0516-464020

Bezoekerscentrum Dwingelderveld
Benderse 22
7963 RA Ruinen
Tel. 0522-472951

Poort Holtingerveld
Van Helomaweg 14
7971 PX Havelte
Tel. 0521-342155

Websites

www.np-drentsfrieseewold.nl
www.np-dwingelderveld.nl
www.holtingerveld.nl
www.regionaallandschap-drenthe.nl

Twitter

@NationaalParkDF
@Dwingelderveld
@BCDwingelderveld

Facebook

www.facebook.com/gastherendfw
www.facebook.com/dwingelderveld

Instagram

[bezoekerscentrumdwingelderveld](https://www.instagram.com/bezoekerscentrumdwingelderveld)

Colofon

Redactie

Henk van den Brink (eindredactie),
Hans Dekker, Nico Driessen,
Mariet Keuning, Hans Kruk, Gemma
Groot Koerkamp, Monique Pas,
Catrien Scholten en Axel Wiewel

Redactieadres

Secretariaat Regionaal Landschap,
Postbus 122, 9400 AC Assen
0592 - 36 55 55
dwingelderveld@drenthe.nl
drents-friese-wold@drenthe.nl

Foto's

Hans Dekker (HD),
tenzij anders vermeld

Grafische vormgeving

Grafische Diensten, provincie Drenthe

Veldwijzer

Veldwijzer is een periodieke uitgave met nieuws en achtergronden van Nationaal Park Drents-Friese Wold, Nationaal Park Dwingelderveld en Oerlandschap Holtingerveld. Het blad verschijnt twee maal per jaar, wordt huis aan huis bezorgd rond de gebieden, en is verkrijgbaar in de bezoekerscentra van Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer.

Oplage: 22.500.

© Stuurgroep Regionaal Landschap Drents-Friese grensstreek 2018

Teksten van dit informatiebulletin mogen gebruikt worden voor niet-commerciële doeleinden, onder vermelding van de bron.

BEIDE FOTO'S: AALDRIK POT